

Kovács Árpád – Nyárádi Zsolt

A TARCSAFALVI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG A 18–19. SZÁZADBAN AZ EGYHÁZKÖZSÉG LEVÉLTÁRI FORRÁSAI ALAPJÁN

1. Bevezető

A Konyha-patak mellett található Nyikó-menti Tarcsafalva a régészeti terepbejárások alapján már az Árpád-korban létező település volt. A falu belterületéről gyűjtött hullámvonal-köteges, bekarcolt, egyes vonallal díszített kerámia oldal- és peremtöredékek a 13. századra keltezhetők.¹ 1333-ban a pápai tizedszedők összeírásában már egyházas helyként szerepel, ekkor a falu papja 5 báni dénárnak megfelelő összeget fizetett.² A 14. században tehát már létező falu legkorábbi írásos említését egy 1462-ben keltezett oklevél *Tarchafalwa* alakban említi,³ kevés különbséggel ebben az alakban íródik a következő századokban is.

Tarcsafalva népességéről az 1566. évi lustra ad némi támpontot, ekkor 10 lófőt írnak össze,⁴ 1567-ben a lófők 25 dénáros adóösszeírásakor hat portát tüntetnek fel.⁵ 1576-ban Pálffy Péter öt jobbágyporta után fizet adót.⁶ A későbbiekben a népesség létszámának alakulásáról az 1721-ben készített összeírásból tájékozódhatunk, amikor a felvett adóköteles háztartásban körülbelül 130 személy lehetett. Az 1780-as években Magyarországon végzett első hivatalos népszámlálás a faluban 57 házban 51 családot s azokban 235 személyt állapított meg.⁷

Tarcsafalva román kori és gótikus templomáról kevés adat áll rendelkezésünkre. Orbán Balázs, valamint az egyháztörténeti források leírásai alapján egy boltozott, freskókkal díszített templom képe rekonstruálható.⁸ A középkori templom régészeti megfigyeléseit 2004. decemberében a Csíki Székely Múzeum régészei végezték. Ekkor a talajvíz elvezetése céljából egy 1 m széles és 1,80–2 m mély árokkal ásták végig a templomtól északra eső részt (*1.3. ábra*). A munkálatok régészeti felügyelet mellett zajlottak, melynek nyomán sikerült megfigyelni az árok falában egy nyugat–kelet tájolású temetkezés maradványait,

hozzávetőlegesen 70–80 cm mélységben. A gótikus templom omladékának átvágásakor téglaborda töredékek és két kőrácsos ablak (*4.5. ábra*) darabjai kerültek napvilágra.⁹ A reformációt követően a település lakói az unitárius vallásra tértek át, mely hitben mindmáig megmaradtak. A csupán csak néhány főt kitevő katolikusokat a 19. század folyamán Pálfalva filiájaként tartották nyilván, akár csak Csehétfalva, Tordátfalva és Váralja hasonló felekezeten levő híveit.¹⁰

A tarcsafalvi unitárius egyház történetével először Ürmösi Kálmán foglalkozott, aki a néhány oldalas tanulmányában röviden említést tett a korabeli, az általunk vizsgált dokumentumokban is részletesen leírt templomról, felsorolja a Tarcsafalván szolgáló papok és *iskolamesterek* neveit, az egyházközség *jótevőit*, elkészítve ezáltal egy vázlatos egyháztörténetet.¹¹ Adorján Rudolf a ravai egyházközség levéltárában lévő jegyzőkönyv első részét közölte, amely a keresztúrköri harminc egyházközség ingó és ingatlan vagyonának leírását tartalmazza. Adorján tanulmányában az 1770-es évek elején megtartott vizitációk megállapításainak adatait tette közzé, amelyeket azonban csak 1779-ben foglaltak jegyzőkönyvbe. Ezek a jegyzőkönyvek egyháztörténeti vonatkozásban nagy jelentőségűek, és a 18. század utolsó harmadának fontos forrásai. A szerző eredeti sorrend szerint hét folytatásban közölte az egyházközségek jegyzőkönyvbe felvett adatait.¹² A Tarcsafalváról szóló rész az 1773-ban tartott vizitáció megállapításait tartalmazza.

Tarcsafalváról és annak egyházáról nélkülözhetetlen összegzéseket találunk Dávid László,¹³ valamint Benkő Elek műveiben.¹⁴ Molnár István a székelykeresztúri egyházkör ismertetéséről szóló adatgazdag leírásában szót ejtett Tarcsafalváról is. Tanulmánya első részében rövid népesség- és településtörténeti áttekintés után a község történetére vonatkozóan

¹ BENKŐ Elek 1992, 241–244.

² MON. VAT. 1887, 115.

³ SzOkl. ú. s. VIII, 98.

⁴ SzOkl. II, 194, 201.

⁵ Uo., 219.

⁶ SzOkl. IV, 37.

⁷ MOLNÁR István 1995, 126–127.

⁸ ORBÁN Balázs 1868, I, 112–113; DÁVID László 1981, 342–344.

⁹ A 2004-ben talált kőfaragványok a parókia birtokában maradtak.

¹⁰ SCHEM 1882, 160–161.

¹¹ ÜRMÖSI Kálmán 1876, 360–372.

¹² ADORJÁN Rudolf 1990, 105–109.

¹³ DÁVID László 1981, 342–344.

¹⁴ BENKŐ Elek 1992, 241–244.

kiemelte, hogy Tarcsafalva egykor központi anyamegye volt, amelynek leányegyházközségei voltak Csehétfalva és a két Kadács. Csehétfalvát egy 1618-ban keltezett okmány a *mater*-től már mint elváltat említi; Felső- és Alsó-Kadács az 1718–1724 közötti években szakad el Tarcsafalvától. Az elválás okai Molnár István állítása szerint a templom és más egyházi középületek fenntartási költségeiből támadt nézeteltérések voltak.¹⁵

2. A levéltár rendezése és annak forrásértéke

A tarcsafalvi unitárius egyházközség levéltárának rendezésére 2008. február–márciusában került sor, Pitó Attila helyi lelkész indíttatására. Hasonló egyházközségi levéltári rendezések zajlottak Hodgyában, ahol a levéltári források értelmezése és az eredmények közzététele nagyban hozzájárult az egyházközség 18–19. századi hétköznapijainak megismeréséhez,¹⁶ Bikafalva 19. századi egyházi levéltára pedig a régészeti ásatások eredményeivel összevetve a bikafalvi református egyházközség történetének megírását tette lehetővé.¹⁷

Az egyház fontosabb eseményeit rögzítő, lelkipásztorait, *iskola mestereit* felsoroló, javait lajstromba foglaló, gyakran olvasmányos jegyzőkönyvek minden egyháznál előfordulnak. Ezek nélkülözhetetlen forrásai a népesség-, település-, hely- és művelődéstörténetnek. Ezek a kis egyházközségi levéltárak, annak ellenére, hogy fontos egyház- és településtörténeti információkat hordoznak, az esetek zömében mostoha körülmények közt léteznek. Számos esetben nem megfelelő körülmények közt tárolják őket, nincsenek rendezve, a régi iratok újjakkal keverednek. A rendezetlen anyagnak nincs jegyzéke, így kutathatósága és forrásértéke csupán a rendezést követően válik teljességében kiaknázzhatóvá.

Az általunk fellelt legkorábbi dokumentumok az 1680-as évek elejéről származnak. Van egy 1681-es keltezésű irat, amely Tarcsafalvának és Csehétfalvának Koronddal való *compositioja* (egyezsége) a Morád havasának birtoklását illetően. Ugyancsak 1681-ből származik az a fejedelmi pecséttel ellátott oklevél is, amely tulajdonképpen a havashasználattal kapcsolatos egyezség megsértéséről való bizonylatot és a fejedelem által megszabott végrehajtási parancsot tartalmazza. Található továbbá még egy-egy *compulsorium mandatum* (vallatást elrendelő parancs) 1681-ből és 1682-ből, szintén Apafi fejedelem pecsétjével hitelesítve, ezeket ugyancsak a havashasználatból adódó visszaélések megoldása céljából bocsátották ki.

A legkorábbi tarcsafalvi kurátori számadáskönyvbe 1749-től 1801-ig vezetik az adatokat. Ebben a

számadáskönyvben található az 1789. júliusában tartott püspöki vizitáció Tarcsafalvára vonatkozó feljegyzései, amelyek alapján képet kaphatunk az egyházközség belső ingatlanjairól, valamint az akkor használatban lévő templom állapotáról, illetve annak berendezési tárgyairól is. Általánosságban véve ezekbe a protokollumokba a kurátorok évek szerint kötelesek bemásolni a Guberniumnak a dekrétumait, valamint a különböző adminisztratív jellegű leiratokat. Szerepelnek továbbá bennük a *consistoriumi határozások*, amelyeket a *partialis gyűlés*ben rögzítettek (pl. keresztúri iskolaépítés, különböző gyűjtésekre való felhívás), valamint egyéb egyházi kérdések tárgyalása (pl. *professori jövedelmek*). A számadáskönyvek főként az egyházközség pénzügyeit követik figyelemmel, ezek teszik ki a levéltári anyag jelentős hányadát, többségük 19. századi. A második jegyzőkönyv az 1803–1854 közti időszak bevételeit és kiadásait tartja számon. Ennek folytatásában 1856-tól 1924-ig jegyzik a bejövő és kimenő összegeket. 1912-től kezdve már formanyomtatványba is bevezetik a pénzügyi forgalmat. A 19. század végéről a hivatalos számadáskönyvek mellett megtalálható az egyházközség gondnoka által vezetett bevételek és kiadások jegyzéke is.

A következő jegyzőkönyv-csoport a felsőbb utasításokat követi nyomon. Ezek közül a legelső az 1804–1845 közti időszak esperesi, királyi rendeleteit tartalmazza, számos felhívást találunk a tűzkárok kijávitását célzó adományok gyűjtésére. Ennek a jegyzőkönyvnek a folytatása az 1845–1888 közötti időszak felső utasításait megörökítő jegyzőkönyv, ezt az 1897-ben kezdett protokollummal folytatják. Ezek tartalmazzák az esperesi leiratok, tanügyminisztériumi rendeletek és esperesi hivatalhoz intézett levelek másolatait. Számos érdekes keresztelési, esketési, válási rendelkezést, tanítói bérezéseket illető rendeletet olvashatunk. Külön szabályozták az izraeliták kikeresztelését. Ha a lelkész a rendeleteket nem tartotta be, súlyos, akár 100 forintos bírsággal is büntethető volt.

A lelkészi munkamentről ad betekintést az a papi jegyzőkönyv, melyet 1883-ban kezdtek el. Ennek a könyvecskének az egyik oldalára a beérkezett leveleket, körleveleket jegyezték, a vele szembeni oldalra pedig, hogy milyen intézkedéseket hoztak az adott levél által felhozott probléma megoldását illetően. Ez a nyilvántartás 1896-ig követhető.

1889-ben *ügykezelési szabályzat* néven esperesi leiratot küldenek szét, amely megszabja és rendezi a hivatalos iratok kezelését. A rendelet értelmében minden egyes ügyirat hosszában összehajtható, s azokra az illető lelkésznek vagy esperesnek rá kell

¹⁵ Vö. MOLNÁR István 1995, 129.

¹⁶ DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt 2007, 98–113.

¹⁷ DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt – SÓFALVI András 2007, 17–34.

jegyeznie az átvétel napját hónapját, évét. Minden egyes egyházközség lelkésze köteles hivatalos jegyzőkönyvet vezetni, mely nyolc rovatot kell, hogy tartalmazzon: az elsőbe „az illető ügyirat száma” kerül, a másodikba „az ügyirat beérkezésének ideje”, a harmadikba a „feladót, a kelteztést, a számát és a címet”, a negyedik a „tartalmát”, az ötödik „az ügydarabok számát”, a hatodik, hogy az illető tárgyat „miként intézték el”, a hetedik „az elintézés idejét”, a nyolcadik a „jegyzést”, melyben a tárgyra vonatkozó megjegyzéseket tüntették fel. A hivatalos leveleket levéltárba kellett helyezniük, minden egyes év anyagát külön csomagolva. Minden egyes lelkész köteles volt tartani egy posta, illetőleg kézbesítő könyvet, melyben kötelező módon szerepelnie kellett a küldemény hivatali számának, a feladás idejének, címettnék, ezzel kellett postázni a levelet, melyben a posta az átvételt igazolja. Az esperesi vizitációk alkalmával ennek a rendelkezésnek a betartását is ellenőrizték.¹⁸ Ezek a rendeletek betekintést nyújtanak a 19. század végi követelményekről, így adott esetben érhetővé válnak egyes rendezési elvek, a levéltár belső szerkezete.

Az egyházközség mindennapi életébe adnak betekintést a presbiteri gyűléseken vezetett jegyzőkönyvek, ezekből három maradt fenn, az első az 1884-ben elkezdett, mely 1893-ig jegyzi a történéseket, valamint ennek a folytatása, melyben 1905-ig tartanak a bejegyzések. A legutolsó az 1905 és 1930 közötti időszakot öleli fel. Ezeket a gyűléseket a lelkész, a tanító vagy a gondnok házában, egyes esetekben az iskolában tartották, ahol a megbízott gondnok, vagy a gyűlés elnöke terjesztette elő a megoldandó kérdéseket. A gyűlés végeztével a határozatot a presbiterek mind aláírták. A gondnokot a presbiteri gyűlés választotta, megbízatása három évre szolgált, amint azt egy 1887 márciusában tartott presbiteri gyűlés alkalmával is nyomon követhetjük.¹⁹ Új presbiteri tagok választása is a presbiteri gyűlés hatásköre volt, az újonnan választott tagokat eskütelre kötelezték. 1811-ben consistoriumi rendelet mondja ki, hogy „ezennel nézve ujjabban állandó Regulául meg állítja, hogy a loci Parochus a presbiterium gyűlésében jelen legyen, s ebben a belső rend részéről előll üllői hivatalt foytasson.”²⁰

A presbiteri jegyzőkönyvekben fontos adatokat találunk az egyházi adó, a kepe befizetésére is. Az egyházi adót a hívek vagyona szerint állapították meg, így a nyilvántartásban a következő csoportokba sorolták be a neveket: egész béresek, fél béresek, vékások és napszamosok.

A levéltári anyagot a rendezés folyamán kötegekbe csoportosítottuk, önálló kötegszámot kapott minden egyes jegyzőkönyv, melyek arab számmal ellátott sorszámozást kaptak. A jegyzőkönyveken kívül a levéltári anyag jelentős hányadát az egyházi levelezések teszik ki, melyeket a kötegen belül évszámokra lebontva csoportosítottunk, ezek római számozást kaptak. Hasonló módon vettük leltárba a vármegyei közigazgatási vagy más jellegű rendeleteket, különböző végzéseket is.

Az évszámokon belüli további csoportosítást, jelölést nem tartottuk kivitelezhetőnek a szűkös időkorlátokra való tekintettel. Az 1891, 1893, 1895, 1896, 1937, 1942, 1943-ból származó egyházi és iskolai levelezéseket, felekezeti iskolával kapcsolatos hivatalos dokumentumokat, formanyomtatványba írott halotti, esketési, keresztelési bizonyítványokat²¹ eredetileg évenként csoportosították. Ezt a rendszert mi is megtartottuk, az adott év egy római sorszámozást kapott, ezen belül az anyagot tematikusan csoportosítottuk.

Különálló kötegekbe soroltuk be az egyházközség szerződéseit, melyeket adott munkálatok elvégzésére kötöttek, vagy földek bérlésével, fakitermeléssel, favásárlással kapcsolatosak voltak. Ugyancsak külön kötegekbe soroltuk az egyházközség vagyonát felleltározó iratokat. Rendkívül jelentős köztük az 1834-ben elkészített lajstrom, ez magában foglalja a könyvtári és levéltári állományt is, melyből mára sok darabnak nyoma veszett, ezek felkutatása folyamatban van. A hiányzó állomány egyik legfontosabb darabja egy 1701-es dátummal kezdődő, bőrbe kötött protocolum, ez volt az akkori levéltár 9. jegyzőkönyveként számon tartott dokumentumköteg. A leltár megemlékezik továbbá 15 darab, az egyházközség javait érintő okiratról, melyekből mára egy sem maradt az egyházközség birtokában. Az összeírás felsorolja a korabeli templom teljes belső berendezését, ennek alapján rekonstruálható a belső templomtér. Az összeírás alkalmával sor került az egyházközség birtokában levő földek megnevezésére is. Az egyházközség legutolsó leltárai 1948–1949-ből valók, ezek már formanyomtatványba íródtak.

Különálló kötegekbe csoportosítottuk továbbá a fontosabb viaszpecséttel ellátott hivatalos dokumentumokat, ezeket a viaszpecsétek (2.2. ábra) megóvása végett kartonlappal megerősítettük. Az önálló iratokon néha – beleértve Apafi fejedelmi leveleit is – korábbi levéltári rendezés nyomait találtuk meg.

¹⁸ Tarcsafalvi Unitárius Eklézsiái Levéltár, a továbbiakban TUEkL, 9. köteg, 1888-ban elkezdett felsőbb utasításokat tartalmazó jegyzőkönyv, 7–9. lap.

¹⁹ TUEkL 13. köteg, 1884-es presbiteri jegyzőkönyv, 1887. március 10-i gyűlés.

²⁰ TUEkL 1. köteg, 1804–1845 között íródott protokollum.

²¹ Teljesen hiányoznak az egyházi levéltárból az ún. *Családkönyvek*, melyek a falu lakóiról minden szükséges adatot tartalmaznak.

A legfontosabb iratok arab számozással ellátott sorszámozást kaptak, ezt golyóstollal írták rá a dokumentumokra, így a fedelmi levelekre is. Ennek a rendezésnek a jegyzékét nem találtuk, így a saját jegyzékünk elkészítésekor nem igazán tudtuk figyelembe venni, illetve visszaállítani ezt a típusú válogatást. A levéltári rendezés során digitalizáltuk a protokollumokat, fontosabb egyházi iratokat. Nem tartottuk fontosnak az egyházi levelezések, köriratok, 20. századi dokumentumok digitalizálását.

A feldolgozott levéltári források alapján tanulmányunk elsősorban a régi templom rekonstrukcióját, valamint az új templom építéstörténetét kívánja taglalni. Az elbontott középkori templom 18. századi állapotáról, belső berendezési tárgyairól az 1789-es vizitációs jegyzőkönyv leírásaiból tájékozódhattunk, az egyházközség ingóságaira a vagyonleltárak világítottak rá, melyek közül a legteljesebb 1834-ben készült,²² amikor Pálffy Péter kurátor hivatala átadásakor egy részletes leltárt készített az egyházközség ingó és ingatlan javairól. Ezt a dokumentumot közöljük a függelékben.

Mivel az egyházközség legfontosabb pénzbevételi forrásai a havashasználatból származnak, ennek elemzésére is részletesebben kitérünk. Ez a jövedelmi forrás tette lehetővé az új templom építését.

A levéltári anyagból hiányoztak az anyakönyvi másolatok, így a népességre vonatkozó elemzésekbe nem bocsátkozhattunk.

3. „Morád” havasa

A havasokhoz közeli székely falvaknak sajátos határhavashasználat alakult ki, némelyiknek határa széles sávban, vagy keskeny csíkban messze elnyúlt kelet felé. A Nagyküküllő és Kisküküllő legfelső szakasza között, a 20. században kialakuló Székelyvarságtól északnyugatra Alsósófalva, Felsősfalva, Atyha és Csehétfalva havasai feküdtek. A tarcsafalvi unitárius egyházközség levéltári adatai értelmében a közös határt 1631-ben Felsősfalva, Atyha, Korond, Csehétfalva és Tarcsafalva közös megegyezés alkalmával osztotta fel.²³ Erre a *compositiora* (egyezségre) számtalan pereskedés alkalmával hivatkoznak a tarcsafalviak.

A havashasználó közösséghez tartozó falvak megosztottak a birtokon, a határokkal tagolt havasi erdőterületet és legelőket faluközösségi birtokként

(nyílrendszerben) használták tovább. A magas hegyek lábainál fekvő települések népe a havasokba járt épületfáért, tűzifáért, zindelyért, itt legeltette lovait, szarvasmarháit, juhait, kecskéit, a havasi makon hízlalta sertéseit. A távoli havasok használata azonban csak úgy volt lehetséges, ha a telephelyen hevenyészetten összállított kaliba, mezei szénatartó, mozgatható havasi eszténa állt rendelkezésre.²⁴

Habár Tarcsafalva és Csehétfalva különvált egymástól, gazdálkodás tekintetében még évszázadokig összekötötte a két falut a Hargitán lévő *Morád havasa* nevű erdő, legelő terület közös birtoklása. Már a 18. század közepén íródott számadáskönyvben a következőket olvashatjuk erről a területről: „Vagyon Fenyő, és Bükfát termő Mórád nevezetű Havas, melynek közepiben egy darabotska mezőis vagyon, vicinussa Napkeletről és Napnyugotrol a Sofalvi nagy mező nevezetű helyből, mellette két felöll Délre menő, és egyben-szalado Patakok, melyeknek egyike nagy mező Pataka, a másika pedig Szászok Pataka nevezet alatt vagynak. Mely vicinált hely közös a Tsehétfalvi Ekkleziával.”²⁵

Ennek a közös birtoklásnak a helyzetét nagyon jól megvilágítják az *ekklézsia havasára* vonatkozó adminisztratív jellegű, s az azokkal kapcsolatos kiadásokat és bevételeket feltüntető adatok. Legtöbbször az évente haszonbérbe adásért befolyt taxákat, a területnek az őrzéséért, az esett károkat elkövetők (praevericalok) felfedéséért felelős személyek bérezését és ellátási összegét tartalmazták (a „törvényes nyomoztatást” végző biztosok (*regiusok*),²⁶ a károk mértékét megállapító becsüsök (*expressurok*), mindezek kísérői (*cometaneusok*) stb. tartoztak ebbe a kategóriába). Ezen osztozott a két egyházközség, melynek mértéke úgyszintén bekerült a dokumentumokba. Számos esetben a jövedelem (egyenlőtlen) elosztása miatt, vagy a terület védelmének, gondozásának, illetve az ehhez szükséges kiadásoknak a kérdésében vita alakult ki a két falu között, amely sok esetben évtizedekig elhúzódó pereskedést eredményezett. Az 1803–1854 között írt kuratori számadáskönyvekben is sok esetben előfordulnak havashasználattal kapcsolatos feljegyzések.²⁷

A havasi erdősségben elhatárolódtak a falvak birtokai, ellenben ezek a határok nem voltak szilárdak, a jelölésre halmokat hordtak, ezeket gyakorta

²² A levéltári rendezés során hasonló összeírásokat találtunk a következő évekből: 1898, 1945, 1948–1949.

²³ Székelyföld területéről számtalan példa hozható föl a havasok hajdani osztatlan birtoklására, a birtokló közösségek köre néhány falutól a szék egészéig kiterjedhetett. A havasi határok felosztására a 16. századtól kezdődően vannak adataink. Ezt a közös megegyezésen alapuló felosztást nem egyszer az erdélyi fejedelem is megerősítette. BÁRTH János 1998, 67–70.

²⁴ BÁRTH János 1998, 83–86.

²⁵ TUEkL 7. kötet, Tarcsafalvi unitárius egyházközség számadáskönyve 1749–1801.

²⁶ „az ecclesia Havassán esett kárt meg betsüllő Regiusokk.”

²⁷ TUEkL 2. kötet, Protocollum, mely készítetett a Tarcsafalvi unitárius ecclesia számára a Curatorok számadásának feljegyzésére (1803–1854).

átlépték, emiatt számos esetben összetűzések, pereskedések következtek be. A havashasználat miatt Tarcsafalva és Csehétfalva évszázadokon keresztül perlekedett Felsősfalvával és Koronddal. Felsősfalva önkényes „foglalásai” képezték a perek tárgyát, Sófálvát a tarcsafalviak az 1631-es, a havas felosztásra vonatkozó megegyezésre hivatkozva perelték be.

A pereskedés tárgyát képező tarcsafalvi egyházközségi területek Csehétfalvával, Atyhával, Felsősfalvával közös határa a Morád nevezetű havasban²⁸ számtalan leírásban szerepel: „Nagi mező széliben vagion egy kis mező, kit belső kis mezőnek hinak, onnan égi darab erdőn által menvén más mezőcskére iutánk, ki az Tarcsiafalviaknak és az Czehertfalviaknak Szallas heliek volt, kit nagj mező sarkának is hinak, alias Szaszok pataka mezejinek is²⁹; szomszédsága nap keletről az Atyhai havas- szélyen lefolyó Szaszok pataka nevezető folyo viz. Északról Soofalvi nagj mező nevezetű Hellység, nap nyugotrol és Délről pedig a Korondi Havas szélyin lefolyó nagj mező pataka.”³⁰

A tanúvallomások jegyzőkönyvbe foglalásával próbálták a tarcsafalviak igazukat alátámasztani. A legelső egy 1821. május 25-i keltezésű jegyzőkönyv. Tarcsafalvi Pálffy Lajos, tarcsafalvi Sylveszter Miklós és csehétfalvi Balázs Mihály kimentek a közös birtokban levő havasra, tanúvallomásokat vettek fel.³¹ A vallomásokat 1821. június 21-én hitelesítették Korondon.³² A felvett tanúvallomások alaposan leírták az érintett területet, Sófalva visszaéléseit, a vallomások alapján a tarcsafalviak tulajdonjoga a területen megerősítést nyert.

Egy következő vallomásfelvételre 1838. júliusában került sor. Ekkor Pálfi Lajos tarcsafalvi számadó biztos és csehétfalvi Kálmán Zsigmond falubíró Korondra kiszállva újabb tanúkat hallgatott ki.³³ A tanúvallomásokat hitelesíttetni kellett, majd a továbbiakban az aláírásokkal és pecsétekkel látták el, majd az Udvarhelyi bíróságra adták le.

Úgy tűnik, hogy a tanúk vallomásai nem vitték előbbre az ügyet, ugyanis egy 1840. szeptember 17-én Tarcsafalván keltezett beadvány kérelmezi, hogy a Felsősfalvi közbirtokosságtól 8 napon

belül a falubíró köteles az udvarhelyi táblabíróságon megjelenni. A pereskedés tárgya, hogy a tarcsafalvi egyházközség és a csehétfalvi közbirtokosság tulajdonában levő havasi erdőt, melyet az 1631-es felosztásra hivatkozva használnak, a sófalviak önkényesen foglalják.³⁴ A pereskedések tovább folytatódnak, az ügy eljut a marosvásárhelyi táblabíróságra, ahol végzés születik, melynek értelmében a Morád havasa a pereskedő felek között osztassák ketté, a végzés be nem tartása 300 forinttal bírságotlatik.³⁵

A véget nem érő pereskedések újabb láncszemékként találjuk azt az 1845-ös udvarhelyi bírósági határozatot, melynek értelmében kijelölik a „nagy mező sarkára a határ jegyeket.”³⁶

Ha alaposan tanulmányozzuk a havasi határ használatát, érthető a számos pereskedés a falvak között. A havason levő fák kivágása, a legeltetés, a széna eladása tetemes hasznot hozott a tulajdonosának.

A havasban a fák kivágását szigorúan szabályozták, ez derül ki az 1884-es presbiteri gyűlésen készített jegyzőkönyvből. Határozatot hoztak a kivágásra szánt fenyőfákra, melyet építésre lehetett használni. Ebből minden megyetag saját szükségletére kaphatott két koszorúfát, 12 gerendát, 20 szál boronafát, 4 zsendelyfát. 5 forint bírság terhe alatt büntették azt, aki lécnak vagy kalongya karónak való vékony fiatal fákat vág ki. Megszabták a zsendelyre szánt mennyiséget is, a rendelkezés szerint aki 2000 db zsendelyt készített, az három évig nem kaphatott erre a célra felhasználható fát. Azok a megyetagok, akik az előző esztendőben a tilalmas fenyvesből fát vágtak, addig nem részesülhettek további fa építőanyagban, ameddig egy esetleges építkezés szükségessé nem tette. A fák kivágását egy évig felfüggesztették, azt, aki mégis fát vágni merészelt volna, 5 forintra büntették. Elrendelték a havasban található erdő vizsgálatát, mivel az előző években nagy pusztításokat végzett a jogtalan erdővágás. A határjárásra két megyetagot bíztak meg, akiknek fizetségül 33 krajcárt szavaztak meg.³⁷

Egy 1884 júniusában tartott megyegyűlésen arról határoztak, hogy a rossz állapotban levő parókiális épületek tetőzetét, beleértve a tornyot is, javíttatni

²⁸ A Nagymező, és a Nagymező pataka megnevezéssel már 1552–1614 közötti időszakban találkozunk, lásd SZABÓ T. Attila 2005, 61–62. Az ismeretlen eredetű Morád Sorka, Szaszok pataka helynevekkel Felsősfalva helynevei közt találkozhatunk, lásd JANITSEK Jenő – SZÓTS Lajos 2000, 70, 73.

²⁹ TUEKL 24. köteg, IX. irat, kelt 1841. február 18., Vásárhely.

³⁰ Uo., V. irat, kelt 1813. május 28., Firtosvára.

³¹ Tanúk: firtosvára: Bálint István, Jánosi Miklós, Deák József, korondi: Nagy György, Máthé Sámuel, Koszta Mihály, Intze Mózes, Kis János, Bentzédi János, Koszta Pál, Thamás Mihály, Balás András, Máthé György, Tofalvi József, Koszta Mihály, atyhai: Máthé András, Imreh István, Katona László, Szóts József, kadácsi: Oláh János, tordátfalvi: Pap János.

³² Uo., VIII. irat, kelt 1821. május 25.

³³ Uo., VII. irat, kelt 1838. július 15-én, Tarcsafalva. Tanúk: korondi: Bencédi Lajos, Bencédi János, Lőrincz Zsigmond, Gothárd Mózes, Máté Ádám, Varga Antal, Máté Ferenc, Fábíán Mózes, Szócs István, Bencédi János, Ambrus Mózes, Simó Balázs, Lőrinc István, Tót István, Birtalan János.

³⁴ TUEKL 24. köteg, I. irat. Kelt 1840. szeptember 17-én, Tarcsafalva.

³⁵ Uo., I. irat, kelt 1841. február 18., Vásárhely.

³⁶ Uo., I. irat, kelt 1845. június 18., Székelyudvarhely.

³⁷ TUEKL 13. köteg, 1884-es presbiteri jegyzőkönyv, 1891. április 5-én tartott gyűlés.

kellene, de mivel az eklézsiának nincs pénze rá, a havason levő öregebb fákból vágatna ki 200 forintnyi összegre. Ehhez azonban Atyhát is értesíteni kellett. A kivágott fák elszállítására, valamint a csehétfavi havassal való határhalmok kijavítására külön bizottságot neveztek ki.³⁸ A presbiteri gyűlések jegyzőkönyveinek tanulmányozásakor számtalan alkalommal találunk fa értékesítésére vonatkozó határozatokat, amikor az egyházközség kifogyott a pénzből. Az esetek döntő többségében idős fák eladásáról határoztak. A fák kivágására az Udvarhely megyei erdészeti bizottsághoz kellett levelet írni, amelytől engedélyezést kértek, 1889-ben például 200 bükkfa kivágását engedélyezték, feltételül kötve ki, hogy a kivágott fák helyét elkerítik, hogy ne legyen belőle legelő.³⁹ A kivágott fákat árverés útján értékesítették.

A fák eladása mellett szükséges esetben további pénzeket nyert az eklézsia a havasi legeltetésből. Ennek *taksáját* a következőkben határozták meg: egy szarvasmarha, ökör, ló után 50 krajcár fizetendő, míg egy juhra 10 krajcár, egy bárányra pedig 5 krajcár gazdagítja az egyházközség kasszáját.⁴⁰ A havasi határ szénájának eladása is kiegészíthette az egyházközségi költségvetést: „a legelő helyéből adassék ki árendába annyi szénafű, amennyinek értéke eklézsiánk ez évi terheinek fedezésére elég lesz.”⁴¹ Annak, aki a fent említett összeg befizetését mellőzve terelte ki állatait a legelőre, 5 forint bírságot kellett fizetnie.

A fa lopását elkerülendő az erdőt „szerződésileg megfogadott és törvényesen felesketett erdőőr” vigyázta. Tevékenységét időnként az eklézsia által felállított bizottság ellenőrizte, mely számtalanszor fedezett fel mulasztásokat. Ez derül ki egy 1889-ben tartott gyűlés jegyzőkönyvéből, amikor is Hegedűs Dobos Sándor erdőőr mulasztása miatt az eklézsia havasi erdőiben sok kárt találtak, jogtalanul levágott fákat, melyeknek egy részét elvitték, más részéből a helyszínen szenet égettek. A helyszíni szemlét tartó presbiteri tagok az okozott károk között említik a vihar által kidöntött fák ágaiból égetett szenet is. A mulasztás miatt az erdőört számon kérték, a károkat jelentették az erdészeti hivatalnak.⁴² A havasi pásztort, akit a törvénytelen falopáson értek, 28 forint 50 krajcárra büntették, amihez még 15 forint további büntetést csatoltak a hűtlen kezelésért.

Hasonló büntetést szabtak ki, miután tarcsafalvi Gáspár Ferencz és a csehétfalvi Serester János

a Morád nevű havason jogtalanul kivágott fákat talált, ennek felbecsülése kapcsán kötelezték korondi Todor Györgyöt, hogy 15 napon belül fizessen 144 magyar forintot és 10 krajcárt.⁴³

1863–1864 között a csehétfalvi községgel közös havas erdőbeli része nyilvános által megosztott, így a tarcsafalvi egyház birtokába került rész határa keletről a csehétfalvi község erdő része, északról a felsősófalvi erdő rész, délről és nyugatról a korondi község erdeje lett, a terület méreteke pedig az erről szóló mérnöki munkálat szerint összesen 264 hold és 930 négyszögöl lett.⁴⁴

A 19. század vége fele elkezdődött a havasok feldarabolódása, magántulajdonba kerülése. Így került sor 1892-ben Pálffy Dénes, Pálffy György és Sylveszter Ferenc beadványára, akik „szorgalmi jogot formálnak még pedig úgy mint birtokosok és ezt a telekkönyvi hivatalnál elő is jegyeztették” az eklézsia Morád nevű havására. A tarcsafalviakat „birtok kiigazítás kereset” címen a székelykeresztúri járásbíróra rendelték. Az ügy megoldása érdekében a kolozsvári esperesi hivatalba küldtek levelet. Molnár Sándor ügyvédet bízták meg a peres ügy rendezésére, aki szolgálataiért 100 forint díjazást kért.⁴⁵ Mivel az eklézsiának nem volt készpénze, 150 forint kölcsönt vettek fel a keresztúri takarékpénztárból. További lépésként tanúkat gyűjtöttek a szomszédos Csehétfalváról, akik igazolták, hogy a havas használata az egyházközséghez tartozott. A pereskedés még 1895-ben is tartott, amikor is az alperes felek felajánlották az eklézsiának, hogy hajlandók visszaadni a havas szorgalmi jogát, ha nem kérnek perköltség visszatérítést.⁴⁶ A presbiteri gyűlés ezt visszautasította, így a pereskedések 1899-ig tovább húzódtak, amikor az udvarhelyi bíróság az egyházközség ellenében hozott határozatot, valamint kötelezte a 150 forint 40 krajcár perköltség megtérítésére.⁴⁷ Ezt követően a havasi legelőket haszonbérbe adták a tarcsafalvi községnek, melyek után 300 forint évi haszonbért kapott.⁴⁸

4. Tarcsafalva templomai

Tarcsafalva középkori építésű temploma a falu északi szélén állott, többszöri átalakítás után végül 1898-ban lebontották. Orbán Balázs leírásából egy sokszögzáródású szentéllyel ellátott, mérműves ablakokkal képzett gótikus templom képe rekonstruálható, amelynek nyugati és déli kapuja szemöldökgyámos, pálcatagos kiképzést

³⁸ Uo., 1884. június 22-én tartott gyűlés.

³⁹ Uo., 1889. június 26-án tartott gyűlés.

⁴⁰ Uo., 1890. április 4-én tartott gyűlés.

⁴¹ Uo., 1891. április 5-én tartott gyűlés.

⁴² Uo., 1889. október 28-án tartott gyűlés.

⁴³ TUEKL 24. kötet, V. irat, kelt 1813. május 28., Firtosváralja.

⁴⁴ TUEKL 5. kötet, A Tarcsafalvi Unitaria Eklézsia Gondnok

számadási jegyzőkönyve (1850-tól 1924-ig).

⁴⁵ TUEKL 13. kötet, 1884-es presbiteri jegyzőkönyv, 1892. január 30-án tartott gyűlés.

⁴⁶ Uo., 1893-ban elkezdett presbiteri jegyzőkönyv, 1895. március 28-án tartott gyűlés.

⁴⁷ Uo., 1899. november 29-én tartott gyűlés.

⁴⁸ Uo., 1899. december 19-én tartott gyűlés.

kapott. A hajó és a szentély bordás keresztboltozattal volt fedve, ezt bizonyítják az Orbán által még látott gyámkövek, valamint a 2004-es régészeti felüveletkor előkerült téglaborda töredékek is.⁴⁹ A régi középkori harang, mely Orbán Balázs leírásai alapján 15. századi segesvári öntőműhely termékeként határozható meg, az I. világháborúban elpusztult.⁵⁰

A 18. században egy sor átalakításról tudunk. Először felépítették a fatornyot, majd kazettás mennyezettel helyettesítették a középkori templom boltozatát, végül pedig a berendezési tárgyak is kicserélődtek. Ezt bizonyítják az 1789. júliusában tartott püspöki vizitáció Tarcsafalvára vonatkozó feljegyzései, amelyek alapján képet kaphatunk az egyházközség belső ingatlanjairól, valamint az akkor használatban lévő templom állapotáról, illetve annak berendezési tárgyairól is. „sendelyel bé-fedetett egy ép magos kő Templom melybe bé-menetelt enged Dél felől Sendelyel bé-fedetett Tornácson által egy vas Sarkos és záros Dio fedeles párkányos fenyő deszka ajtó, a’ melyen ilyen irás vagyon: A[nn]o 1783 Enlaki Fots Gergely tsinálta Nap nyugot felől pediglen a Templomba bé menetelt szolgált egy régi paraszt fenyő deszkával vas Sarkokkal készült Ajtó. [...] A’ Templomnak Mennyezete Nap nyugot felől párkányos zöld és veres festékes, melynek közepében ilyen irás vagyon: In Honorem unius veri Dei et Filii ejus Jesu C[hri]sti erectum est hocce lacunar propriis sumptibus et industria Sp. ac Grosi D[omi]ni Dionysii Pálffi de Tarcsafalva curatoris Ecclesiae A[nn]o 1756. A Napkelet felől való mennyezete pediglen tzipra festékes, de igen régi munka [...], másutt pediglen ilyen irás vagyon: Asztalos Mihály A[nn]o 1701. [...] Vagyon a Templomban két Kar, a Napnyugot felől való régi és durva munka, készült tsak fejéren, három rend ülés székekkel, a’ Napkelet felől való Kar pediglen ujj zöld festékes és gyantáros, melynek Karéján ilyen irás vagyon: Ezt a’ Kart magok kegyes indulattyokból magok költségeken festettetik meg Syllöstör István és [?] Benczédi Gergely Énlaki Fots Gergelyel, Abrahám János Papságában A[nn]o 1786 ebben a’ Karban vagyon egy éneklő Pulpitus, mellyen ilyen irás láttzik: Pálffi Ferenczné Maróthi Anna A[nn]o 1763; ismét ilyen irás: XXVI Soltár Tisztán tégedet ditsérlek, áldozván felségednek oltárod körül fergodván, két alaton szék

vagyon benne, beléje pedig fel-menetelt enged egy Tserefa karos grádit. Van a Templomban kőből rakott prédikáló Szék hat szegre tsinálva melynek három lépésű Kő grádittsa, felette vagyon egy festett Korona [...] melynek [...] belső szélén pedig ezek olvastatnak: Ezen koronát Tarcsafalvi üdösb Syllöstör András Uramnak és kedves élete Párjának Szent Kereszturi Major Kata Asszonnak buzgo indulattyokból, magok tulajdon költségekkal az egy élő Istennek és Szent Fiának a Krisztus Jézusnak Ditsőségére készítettett Abrahám János Papságában A[nn]o 1782. [...] Vagyon még ezen Templom fundussán, egy magasotska Torony vagy Harangláb, mellynek allya kőből, felső része pedig fából építettett (1.2. ábra) [...] teteje viszont Sendelyel borítottatott melynek karéján ilyen irás vagyon: Inspectore D[omi]no Georgio Pálffi Anno, 1734. Artifex Johannes Bor mezei Die 17 April. [...] Vagyon egy nagy Harang, mellyen egy mástól megkülönböztetett három Emberi Képek [...] vagynak, lévén mindenik körülül külömbkülömbféle ábrázolásokis. Vagyon egy küssebb Harang ilyen irással: *Eccl[esi]ae Unit[ariae] reno[vari] cu[ravit] Sp[ec]tabilis D[ominus] Dyo[nisius] Pálffi A[nn]o MDCCLXV.*⁵¹ [...] Ezüst Edények: vagyon egy tisztességes ezüst pohár, egy része aranyos, a’ melynek oldalán ilyen irás vagyon: Pálffi András meg-aranyoztatta Anno 1654. Vagyon egy tisztességes Ezüst tángyér, a’ melyen ilyen irás vagyon: 1696. Tarcsafalvi Nagy Pálffi Ferentz tsináltatá az Isten asztalára. Ön Edények: Vagyon egy On kanna, egy ejkles, az Ur Asztalára való. Vagyon egy hitván on Tángyér.”⁵²

A 19. századi forrásainkban megszokasodnak a templom rossz állapotára, valamint a javításokra vonatkozó feljegyzések. 1816-ban a templomot renováló kőművesnek 6 forintot fizettek,⁵³ 1828-ban a kurátori számadáskönyvben azt olvashatjuk, hogy „a templom igen szépen meg ujjtattott, kívül belől meg meszelte-tett és ujj padimentummal fel készítettett.”⁵⁴ 1829-ben orgonát készítettett az egyházközség, amelyért „az Orgona mesternek három ízben 662 forintot fizettek.”⁵⁵ 1832-ben Pálfi Miklós kurátor a következőket írta: „A templom szépen meg ujjtattott e jelen való esztendőben [...] Székjei, Koronája, ajtoja, Kórusai, Orgonája⁵⁶ szépen és illendően kifestettek [...] a templomnak nem kicsin ékességére.”⁵⁷ Egy 1845-ből származó

⁴⁹ ORBÁN Balázs 1868, 112.

⁵⁰ BENKŐ Elek 1992, 242.

⁵¹ A felirat jelentése: Az unitárius egyházközségnek megújította tekintetes Pálffi Dénes úr az 1756. esztendőben. A harangok leírása a későbbi, 1803–1854 között vezetett számadáskönyvben is azonos módon van említve. (TUEkL 2. köteg, 1839-es bejegyzés).

⁵² TUEkL 7. köteg, Tarcsafalvi unitárius egyházközség számadáskönyve 1753–1801. A templommal kapcsolatos részeket töredékesen már közölte DÁVID László 1981, 342–343.

⁵³ TUEkL 2. köteg, 1816-os bejegyzés, Curatorok számadásának

feljegyzése, (1803–1854).

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ A jelenleg használatban lévő orgonát 1928-ban készítette Boda József. Dávid István az orgonaépítők tevékenységének feltárására koncentráva állította össze Erdély orgonarepertóriumát, amelyben 959-es sorszám alatt szól Tarcsafalva jelenlegi egy manuális, egy pedálos, öt regiszteres orgonájáról. Vö: DÁVID István 1996, 145.

⁵⁷ TUEkL 2. köteg, 1832-es bejegyzés, Curatorok számadásának feljegyzése, (1803–1854).

feljegyzés szerint „a templom régiség munkája, de szépen mutat a javítás által.”⁵⁸ Néhány évvel később a kurátor azt jegyezte be, hogy „a templom eddigi romjain igazítottatott úgy a papi és mesterházak körül újjátások történtek [...]”⁵⁹ 1864-ben, az 1848–49-es szabadságharc céljaira elszállított kisebbik harang helyébe egy újat öntettek a tarcsafalviak. A gondnoki számadáskönyv feljegyzései közt erről a következőket olvashatjuk: „Öntetett az ekklézsia egy 244 fontos harangot [...] melyen ezen szavak öntvék: ÖNTETTE A TARCSAFALVI UNITARIA EKKLÉZSIA 1864 évben Sylv[eszter] J[ános] Gondnokságában, Segesvári Manchen Mihály által.”⁶⁰ Az 1860-as évektől ismételtelen feltűntek a templom egyre rosszabb állapotát tükröző leírások és felvetődött egy teljesen új építésű templom gondolata is: „[...] az épületek között a templom fedelin és a cinterem falán némi szakadások láttatnak.”⁶¹ 1868-ban a kurátor megjegyzi: „az egyházi épületek alkalmas használható állásban vannak, kivéve a templomot, mely ódonosága miatt több helyeken szakadozni, és roskadozni kezdett, de az ekklézsia nem csak célba, sőt munkába is vette a közelebb jövő évre a templom újítást.”⁶² 1896-ban már annyira használhatatlan volt a templom, hogy elkezdték gyűjteni a pénzt egy új épület felemelésére: „nagy mértékben romladoszott állapotban vannak a templom kívül és belől, ennek kerítése és a torony. Ezekre vonatkozólag a vizsgáló hivatal azt ajánlja a peresbitériumnak hogy miután a havasfeletti peres ügy az ekklézsia részére kedvező irányban alakul s miután a már életbe léptetett hasznobéri kezelés által a havas az eddigiekhez viszonyítva évenként hasonlíthatatlanul magas jövedelmet fog adni; a peresbitérium a napi szükségek fedezésétől megmaradt pénz készletek takarékos pénztárilag kezelve gyűjtse meg egy új templom építési céljára.”⁶³

A roskadozó harangláb tatarozására 1875-ben került sor, de már 1894-ben megkezdődött a torony kő alapjának kijavítására tett tervezet előkészítése, a munkálathoz szükséges 50–60 véka mész, 2–3 öl kő, kellő mennyiségű homok megvásárlása. A munkálathoz egy agyagfalvi vállalkozó 40 forint munkadíjért vállalta, amelyért cserébe az egyházközség 30 év jóállást várt el.⁶⁴ Végül pénzhány miatt a tervezet nem valósult meg.

5. Az új templom építése

Az új templom építésének gondolata 1896-ban merült fel, miután a régi annyira rossz állapotba került, hogy javítása túl költséges lett volna. Az új templom építését Ürmösi Kálmán lelkész vetette fel egy presbiteri gyűlésen, ahol a presbitérium elrendelte egy szakértő kihívását, aki megtervezné az új templomot és kiszámítaná annak költségeit.⁶⁵ A tervek jóváhagyás végett az esperesi hivatalhoz küldték, amely jóváhagyta azt.⁶⁶

A felkért szakértő 1897 februárjában látogatott Tarcsafalvára, ahol az előre megbecsült állag költségét az újonnan építendő templomnak 2500 forintra becsülte. A téglá beszerzésére is elkezdődtek az egyezkedések egy csehétfalvi vállalkozóval, Pál Áronnal, aki 30 000 téglá előállítását 295 forintért vállalta el, ezenkívül pedig 1000 darab ajándékot ajánlott az egyházközségnek.⁶⁷ Az építéshez szükséges cserefát Martonosból vásárolták 10 forintért.⁶⁸ A munkálatok anyagi fedezetének megteremtésére Pálffy Dénes 2000 forint kölcsönt ígért az egyháznak, melyre 6% kamatot számít, ezt a havas után kapott hasznobérből törleszthetőnek vélte Tarcsafalva. Az egyezés végül nem jött létre, így az Erdélyrészi Jelzáloghitelbank Részvénytársaságnál tervezték 5000 forint hitel felvételét, melynek zálogául a Morad havasát, valamint az összes egyházi birtokot tették volna be.⁶⁹ Közmunkát hirdettek meg, melyre minden 17 éven fölülü férfi és nő köteles volt megjelenni, kapuszámok szerint, „a makacsságból a munkára ki nem állók terhére tenyeres 80 kr., ígás napszamosok 1 ft. 50 krajcár napdíjjal azonnal fogadjon.”⁷⁰ Az építéshez szükséges homok szállítása ügyében Lázár Mártonnal kötöttet egyezés, melynek értelmében a szükséges 4000 véka homokot vékánkénti 2 kr. díjazás ellenében szállítja. További kötelezettsége volt a fuvarozónak a vakolat előállításához szükséges víz mennyiségének felhordása.⁷¹ A templomépítés költségei egy részének finanszírozására a gondnok indítványozta, hogy a havasi erdőből adjanak el 1000 szál bükkfát és 200 darab fenyőfát. A javaslatot a gyűlés elfogadta.⁷²

Sorbán Károly vállalkozó megtervezte a templom alaprajzát, valamint elvállalta a téglán és a homokon kívül az építőanyagok beszerzését, melyre 600

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ TUEkL 5. köteg, 1865-ös bejegyzés, A Tarcsafalvi Unitaria Ekklézsia Gondnok számadási jegyzőkönyve (1850-től 1924-ig).

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

⁶⁴ TUEkL 4. köteg, 1893-ban elkezdett presbiteri jegyzőkönyv, 1894. április 24-én tartott gyűlés.

⁶⁵ Uo., 1893-ban elkezdett presbiteri jegyzőkönyv, 1896. június

7-én tartott gyűlés.

⁶⁶ TUEkL 12. köteg, papi jegyzőkönyv 1897-ből, A tarcsafalvi unitárius ekklézsia számadás könyve (1897–1909).

⁶⁷ TUEkL 4. köteg, 1893-ban elkezdett presbiteri jegyzőkönyv, 1897. február 1-én tartott gyűlés.

⁶⁸ Uo., 1897. február 6-án tartott gyűlés.

⁶⁹ Uo., 1897. május 6-án tartott gyűlés.

⁷⁰ Uo., 1897. február 7-én tartott gyűlés.

⁷¹ Uo., 1897. február 13-án tartott gyűlés.

⁷² Uo., 1897. február 20-án tartott gyűlés.

forintot kért.⁷³ A levéltár iratai között szerencsés módon megtaláltuk a tervezett templom alaprajzát és homlokzati metszeteit. Habár eléggé szétszakadt állapotban maradtak meg, mégis jól kivehetőek a téralakítás részletei (2.1. ábra). Egy középkori alaprajzi formát követő – sokszögzáródású szentéllyel végződő –, de észak–dél hosszirányú templomról van szó (1.4. ábra), amelynek keleti homlokzatához egy óraíves, négyszöghasáb alakú torony, míg a hajó déli oldalához egy portikusz kapcsolódik (1.1. ábra).

A templom építése 1897 őszén abbamaradt a vállalkozóval történt nézeteltérések miatt. 1898 márciusában az esperesi hivatal szólította fel a tarcsafalviakat a templom mihamarabbi befejezésére. A presbiterek felkeresték Sorbán Károly építőt, akinek július 31-ig adtak haladékot, azzal a fenyegetéssel, hogy ha addig nem fejezi be a templom építését, akkor a vállalkozó költségén fejeztetik be.⁷⁴ Ezt követően még számtalan felszólítást intéztek Sorbán Károlyhoz,⁷⁵ aki semminemű intézkedést nem tett, így az építkezések egész 1898 folyamán szüneteltek. Az épülettest ekkorra már fel volt építve és be is volt fődve, apróbb munkálatok maradtak csupán. A templomépítésre összesen végül 4000 forint hitelt

vettek fel, melyet a havasi határ haszonbéréből 22 év alatt tudtak törleszteni.

A torony alapjának elkészítésére „zab magtár alapot” hoztak létre, melyre a jó zabtermésből adódóan adományokat kezdtek gyűjteni.⁷⁶ Ezt egy külön erre a célra készített könyvecskébe vezették, ahol az adakozókat név szerint feltüntették a beszolgáltatott mennyiséggel együtt.⁷⁷

Az 1898-as gondnokszámadási jegyzőkönyvből kiolvashatjuk a „templomépítés költségeit: téglára: 421,26 forint; 3768 forint vállalati összegből vállalkozó kapott 3336 forint[ot]; mészre: 132,40 [forint]; törvényre 159,04 [forint]; költségtervezetért: 24 [forint]; előkészületek az építéshez aprobebb anyagok 99,23 [forint]; orgona le és felrakása, kifestése 60,30 [forint]; 4000 forint takarékpénztári kölcsön kamatai 381,02 [forint]; összesen 4656,33 [forint].”⁷⁸

Az 1898-ban felépített templom nyugati sarka alig ötven évvel befejezését követően süllyedni kezdett, az időközbeni beavatkozások csak tovább súlyosbították a helyzetet, a falszövetben egyre nagyobb repedések keletkeztek, mígnem 2005 környékére már életveszélyessé vált, így felhagyták használatát. 2007-ben pályázatot írtak ki az új templom építésére, lebontásra ítélve ezáltal a mostani templomot.

Kovács Árpád – Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont, Székelyudvarhely; kovacsarpi21@yahoo.com
Nyárádi Zsolt – Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr; nyaradi_zsolt@yahoo.com

Függelék

Transpositionis Instrumentum

Mely szerént Emeritus Curator Titt. Pálffy Péter Uram a Tartsafalvi Unitaria nemes Ecclesiának minden néven nevezendő ingo és ingatlan javait ujj hites Curatos Tekintetes Pálffy Miklós Urnak átrál adja az 1834-ik esztendőben Aprilisnak 28-ik napján a következőkben úgy mint:

I. Hét Protokollumok, melyek közül kettőbe a Felsőges Királyi, Guberniumi és Consistoriumi Rendelések irattak, kettőbe a D. Visitatio Actái – egybe a keresztelesek – egybe a megeskettek, egybe pedig a megholtak nevei irattattak. Ezekhez

tartozik egy Kézírás Énekes Könyv is Ditsér ez mely a 8 ik Darab könyv. Még találtaték az Ecclesia Ládájában egy kis borbó kötött Protocollumocska de A. 1701. s ez a 9- ik darab könyv

II. Az Ur asztalához tartozó edények és készülékek:

1. Egy ezüst Pohár, melynek felső felén meg aranyoztatta az 1694-ik⁷⁹ esztendőben Pálffy András (3.1. ábra)
2. Egy keresztelő fületlen baldog Kannácska⁸⁰
3. Egy kupás on kanna (3.2. ábra)
4. Egy kupás szijjas, de el hasadozó palatzk
5. Egy kised ezüst tányér 1696 esztendőbeli⁸¹ (4.2. ábra)

⁷³ Uo., 1897. április 25-én tartott gyűlés.

⁷⁴ TUEKL 4. köteg, 1893-ban elkezdett presbiteri jegyzőkönyv, 1898. július 17-én tartott gyűlés.

⁷⁵ „Sorban Károly építőmester októberre a templom felülvizsgálatára meghívott.” TUEKL 12. köteg, 1898-as bejegyzés, A tarcsafalvi unitárius ekklezsia számadás könyve (1897–1909).

⁷⁶ A 2004. decemberében lezajlott vízvezetési munkálatok alkalmával végzett régészeti felügyeletkor a torony visszabontott alapfalait sikerült megfigyelni.

⁷⁷ Hasonló zabmagtár könyvecskével találkoztunk a levéltári rendezés folyamán is. Ebben 1929. január 1-től található bejegyzések (18. köteg).

⁷⁸ TUEKL 5. köteg, 1898-as bejegyzés, A Tarcsafalvi Unitaria Ekklezsia Gondnok számadási jegyzőkönyve (1850-től 1924-ig).

⁷⁹ A leltárban szereplő 1694-es dátum tévesen van feltüntetve.

Az 1789-es vizitációs jegyzőkönyvben említett ezüst poháron az 1654-es évszám szerepel, ekkor aranyoztatta meg Pálffy András. Valószínűsíthető, hogy a parókia tulajdonában ma is meglévő kegytárgy jóval korábbi a rajta szereplő évszámnál.

⁸⁰ Ez az edény ma már nem létezik, ellenben található egy másik ón kanna a következő feliratokkal: „MARTIN PORR 1721” – a kanna fedelén olvasható. Az oldalára a későbbiekben az alábbi felirat került: „A tarcsafalvi unitárius eclesia Ur asztalára Szülői Pálffy Mihály és Pálffy Juliánna emlékéül Pálffy Mihály ügyvéd 1902”. Hasonló felirattal találkozunk egy fedél nélküli kupa esetében is, amelynek adományozója szintén Pálffy Mihály ügyvéd volt. (4.3. ábra)

⁸¹ Ez az ezüst tányér felirata: „1696 TARCZAFALVI NAGY PÁLFI FERENCZ CZINÁLTATA AZ ISTEN ASZTALÁRA”.

6. Egy on Tángyér (4.1. ábra) és 7. egy ezüst nyelű kés is
8. Egy lengesség Abrosz
9. Egy más Sáhos Abrosz Innepi asztal részére
10. Egy külömb külömb színű selyemmel virágokva ki varrott Innepi [...] Abrosz
11. Két totoktól vett tisztességes asztasztal keszkenyőke
12. Egy virágos Sellyem Keszkenyő, neveses
13. Egy vetess Sárga, Zöld Sellyem virágokkal körül varrott csipkés ás rajzos tisztességes patyalat keszkeno
14. Egy magos meg egy haszonvehetlen Patyolat keszkenyő. Ide járulnak 15. a Pap Templombéli Székre kéz kendők
16. Temetéskor a Pap Székre és Predikallo Székre tétetni szokott [...] kéz darabokban. Végre
17. Egy Selyem keszkenyő, veress földü koszkás, kölömböző virágokkal ékes rojtos, -mellyet Pálffi Dénes feleségével Kováts Sárával ajándékozott, 1833-ban

III. A Prédikallo Székre és a régi oltárra való Készülések:

1. A Prédikallo Széken mindenkor álló Poszto 2 Darab
2. Egy gyoics takaro karton pántlikával, mely tsak Innepi napokra szokott a Prédikallo Székre feltétetni
3. Egy Prédikallo Székre készülő, de már tsak a Papi széken álló gyoics kendő, melynek két végin csipke vagyon.
4. Egy [...] veress földü Selyem Takaro, melynek körül mind arannas csipkéje vagyon, mellyetis ajándékozott Miklosi Mária Tekintetes Pálffi Miklosné Ur asszony 1832-ben
5. A régi oltárra tétetni szokott egy rongyos kendő [...] Pálffi Krisztina. Ugyan ide tartozik két kis Selyem keszkenyő egy darabba. És mind a két végin arany csipkés fejér Sellyem kendő, mely Innepen szokott vala fel tétetni.
6. Egy veres sejem keszkenyő kereken e széjin tsipke van.

IV. Egy a Templomban fel szegezve álló kis kék ládácska, melyben az alamisnák szoktak tétetni. És

Egy záros koltos zöld Láda, melyben az Ecclesia Clenodi-umai pénzei, Levelei s az állanak a Curatoroknál áll a koltsa, maga pedig a Láda mindenkora Papi háznál.

V. Az Ecclesia Immobile Bonuma. ugy mint:

1. A Templom fundusa, az azon levő Templommal, Harang lábbal, két harangokkal együtt, kő kerítéssel körül véve. Tsak egy harang van
2. A Papi és Mesteri telők a rajta levő épületekkel egyetemben.
3. Az 1817-ik esztendőkbén tett Ekklésiai conscriptio szerént a templom után a szánto a Tordátfalva felé fordulo határban
  - a. ördöngös szörben 1 Darab b. István völgybe 1, Középládban 1, Kis völgyben 1. e. Tordátfalvi utra járo föld 1. Tordátfalvi utra hágo 1, g. Sás árnyék, Marokás völgy 1., Rigo cseréje alatt 1., k. Szilos völgybe 1., l., Verőfénybe 1, m. Magyaro allya, Darab szánto földek, És ugyanezen határba kaszálók
    - a. István völgybe egy és b. Csicsaj oldalán egy darabocska, Bencéd felé fordulo hatarban a Templom utan Szántok,
      1. Rez nevu helyben egy Darab 2. Két ut közü, 1 Darab, 3. Diofanal egy, 4. Tsiknyére hágoba egy, 5. ujj osztás 2 darab, 6. Szélyes parlag hágoja egy 7. Büküs [...] egy 8. Középanyban három 9. Berek allya egy,- 10. Hegy megü két darabok.

- Ugyan ezen Forduloban kaszálók
1. A Réthe 2. a Hegymegi 3. Büdös udu egy-egy darab Ezekeken kívül Morád Havassa nevu havasos helye és egy Szilvás, mellyet a Mesteri lakhely mellett a Papság bir.
  4. A Papság után Tordátfalva felé birato Szántok Héjászoly Hágoja 1 Darab
- Ugyan ezen forduloba kaszálók:
- a. Dioloka egy Darab, b. Szörfü 2 Darab. c. Babhely 1. Darab. Bencéd felé fordulo határba Szánto: Lokban 1 darab, Ugyan ezen forduloba Kaszáló. Tohely 1 Darab.
  5. A Mesterség után Tordátfalva felé Szánto: Topataka mellett egy darab
- Bentzéd felé forduloba Szánto: A Rezbe a a vackorfánál egy Darab a mint mind ezekről bővebben lehet látni a Conscriptioiban

VI. Az Ecclesia ingatlan Javait érdeklő Levelek:

1. A Tartsafalvi Ecclesia a Bontumainak Conscriptioja de A. 1817.
2. A Szörfüi és Babhelyi Széna füvek csere Contractusa de A. 1811.
3. A Szörfübeli fel járo és a Diolokbéli Széna füvekről való csere Contractus de A. 1800
4. A bérek alatt lévő földről irott Contractus de A. 1751.
5. Tartsafalvának és Csehétfalvának Compositio levele
6. Sylveszter Mihály a Sáros völgybeli földének az Ecclesianak leirt Testalásáról Szollo Testimonialis de A. 1691.
7. Tartsafalvának és Csehétfalvának Koronddal való Controversiájokrol irt Levél
8. Sás orján az hegy alatt való Csere pallagrol irt Contractus
9. Két Relatoria de anno 1682.
10. Lórintzi György és Lajos István acta Testimonialis 1681.
11. A mint el foglalták a Sylveszter Mihály Testamentuma szerént [...] arról való Testimonialis de A. 1691.
12. A Tartsafalvi Havasrol szolo Relatoria 1821-ben
13. A Tarcsafalvi havasrol szolo Relatoria
14. A fenntebbieken kívül vagnak még 31 Darab különb különb féle dolgokrol szollo régibb és ujabb ok Levelek és Jegyzékek egy pakétba bé tsinálva és petsételve
15. Az ekklésianak az Ujjosztási földje Sylveszter Jozsefnak használás végett lett által adott [...] szollo Contractualis levél
16. Az Ecclesiának Bentzédi Istvánnal való egyezése a három földekre nézve 1831.

VII. Az Ecclesia Töke Pénzeit illető levelek:

- 48 Darab Contractualis és Reversalis Levelek, mellyeknek tartalma tsak ugyan nem üti a mulo D. Visitaciokor transponnaltatott 885 mf és 79 dr. töke pénzt minden adosságról nem tudott irást produkálni Tiszt. Pálffi Péter vagy két contractusban pedig az [...] van , hogy egy bizonyos tsak a Summából bé fizettesen mégis a Contractusban nints feljegyezve és ezeket az ujj curátor Ur tsak azon feltétellel veszi kézhez, hogy T. Pálffi Péter hozzon minden adosságot tisztába és szedjen jo és igazságos Contractusba.⁸²

⁸² TUEkL 25. köteg, 1. irat.

Irodalom

- ADORJÁN Rudolf
1990 A Keresztúr-köri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából, *Keresztény Magvető*, 96, 2, 95–112.
- BÁRTH János
1998 A varsági tanyák kialakulása és településrendje, in: Bárh János (szerk.): *Havasalja havasa*, Tanulmányok a székelyvarsági hegyi tanyák népéről, Bács–Kiskun Megyei Múzeum, Kecskemét.
- BENKŐ Elek
1992 *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*, VAH, Budapest.
- DÁVID István
1996 *Műemlék orgonák Erdélyben*, Ballasi–Polis, Budapest–Kolozsvár.
- DÁVID László
1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt
2007 A Hodgyai Református Egyházközség levéltárának egyháztörténeti jelentősége, *Areopolis*, 98–113.
- DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt – SÓFALVI András
2007 A Bikafalvi Református Egyházközség története a régészeti kutatások és levéltári források tükrében, *A Csiki Székely Múzeum Évkönyve*, 17–34.
- JANITSEK Jenő – SZÓTS Lajos
2000 Sófalva történeti és mai család- és helynevei. *Magyar névtani dolgozatok*, 164, Budapest.
- MOLNÁR István
1995 Adalékok a székelykeresztúri egyházkör eklézsiáinak ismertetéséhez (6. rész), *Keresztény Magvető*, 101, 2, 126–136.
- MON. VAT.
1887 *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia*, I, Bev.: Fejérpataky László, Budapest.
- ORBÁN Balázs
1868 *A Székelyföld leírása*. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból, I, Pest.
- SZABÓ T. Attila
2005 *Szabó T. Attila Erdélyi történeti helynévgyűjtése*, 6, *Udvarhelyszék*, Közzéteszi Hajdú Mihály, Bárh M. János, Budapest.
- SCHEM
1882 *Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Transsylvaniensis pro anno a Christo nato MDCCXXX*. Claudiopoli 1832, Albae Carolinae.
- SzOkl.
1872–1934 *Székely Oklevéltár*, Szabó Károly – Szádecy Lajos – Barabás Sándor (szerk.), I–VIII, Budapest.
- SzOkl ú. s.
1983–2007 *Székely Oklevéltár*, Demény Lajos – Fejérpataki József (szerk.), I–VIII, Bukarest.
- ÜRMÖSI Kálmán
1876 A tarcsafalvi unitária eklézsia, *Keresztény Magvető*, XI, 360–372.

Parohia unitariană din Tărcești în secolele XVIII–XIX în privința izvoarelor ecleziastice locale

(Rezumat)

În primăvara anului 2008 s-a efectuat ordonarea și prelucrarea arhivei parohiei unitariene din Tărcești (jud. Harghita), prilej care ne-a oferit un surplus de informații în legătură cu arhitectura bisericii demolate și cu construirea celei noi la sfârșitul secolului al XIX-lea. Documentele cele mai timpurii din arhiva ecleziastică provin de la începutul anilor 1680 și sunt legate de folosirea Muntelui „Morad”. O mare parte a documentelor provin din sec. XVIII–XIX, de la epitropi, privind administrarea averii parohiei. Studiul de față, având ca punct de reper izvoarele amintite, realizează schițarea etapelor de construcție a bisericii, de la primele mențiuni (dijmele papale) până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Am pus un mare accent pe descrierea situației bisericii din secolul al XVIII-lea, pe caracterizarea obiectelor de amenajare, notate în procesele verbale de vizitație. După aceea am studiat circumstanțele construirii noilor biserici și, vorbind de Muntele „Morad”, am prezentat importanța pe care o are privind parohia, deoarece acest munte a adus o bună parte din beneficiile parohiei din Tărcești. În final am publicat un inventar de avere din anul 1834, care descrie averea mobilă a parohiei. Arhiva ecleziastică ne oferă totodată o gamă de informații, prin care avem șansa să aruncăm o privire asupra vieții cotidiene din acea epocă.

**The Unitarian Church of Tarcsafalva in the 18th and 19th centuries
on the basis of the archive material belonging to the Church**

(Abstract)

The archives belonging to the Unitarian Church of Tarcsafalva (Tărcești, Harghita county) were submitted to systematization in the period of February–March 2008 and on this occasion we analyzed the documents found. The oldest document that is related to the use of Mount “Morad” dates back to the early 1680’s. Most of the documents are accounts of trustees and minutes taken on different topics as well as inventories, all dating back to 18th and 19th century. In this study we have reconstructed the history of the medieval church that was demolished in 1898, on the basis of the resources mentioned above, and further we outlined the conditions in which the new church was built. In addition, a separate chapter deals with Mount “Morad” which is one of the most important sources that had been yielding an income to the church. Thus, the archive material rich in data gives us the opportunity to have an insight into the everyday-life of 18th–19th century Tarcsafalva.

1. ábra Az unitárius templom déli nézete.

2. ábra 1734-ben épített harangláb.

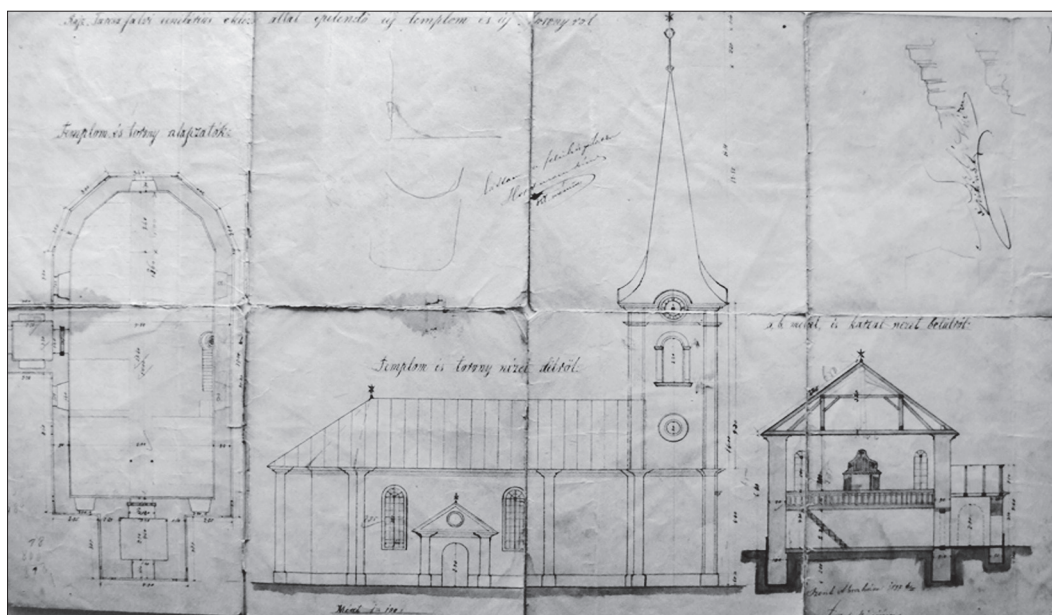

3. ábra 2004-es drénezés a templom északi részénél.

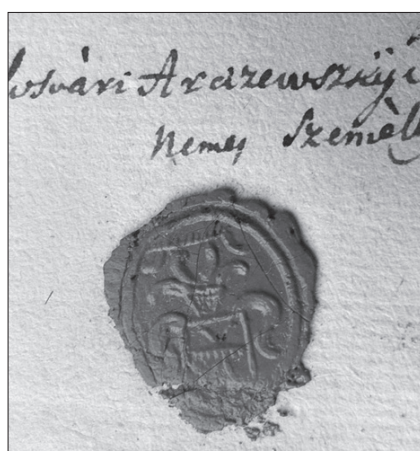

4. ábra A templom nyugati nézete.

1. tábla

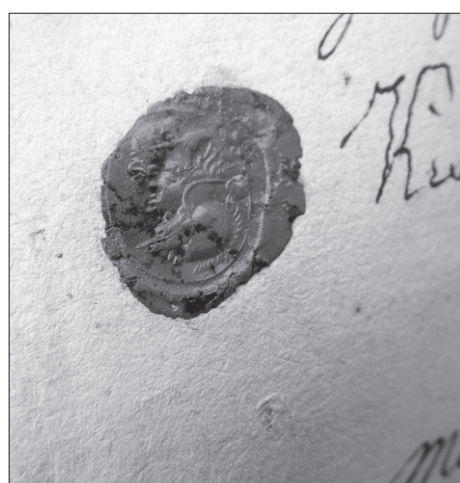
1. ábra Az 1897-ban tervezett templom és torony alaprajza, a templom oldalnézeti metszete délről, karzat nézete belülről.

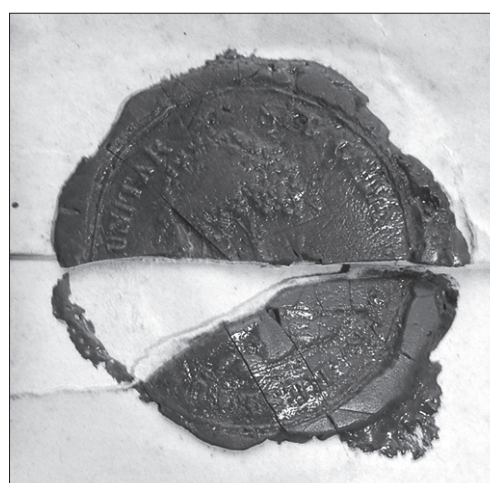
2. ábra Egy 1811-es szerződésen található viaszpecsét (TUEkl 24. köteg, III. irat).

3. ábra Egy 1811-es szerződésen található viaszpecsét (TUEkl 24. köteg, III. irat).

2. tábla 4. ábra 1845-ben keltezett iraton található viaszpecsét (TUEkl 24. köteg, II. irat).

5. ábra Viaszpecsét egy 1872-es keltezésű levélen (TUEkl 24. köteg, VI. irat).

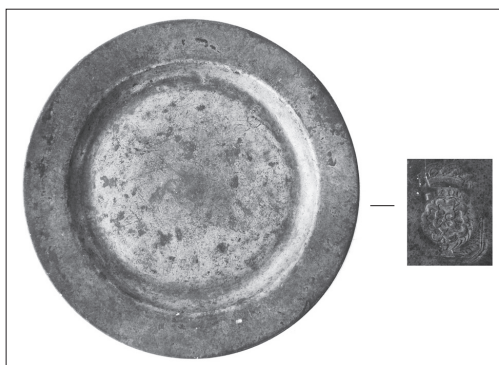

1. ábra 1654-ben aranyoztatott ezüstpohár.

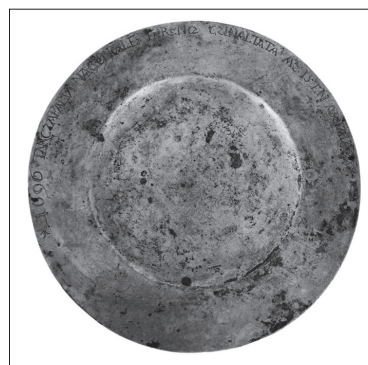

3. tábla

2. ábra Ónkanna 1721-ből.

1. ábra Az 1834-es leltárban szereplő öntányér.

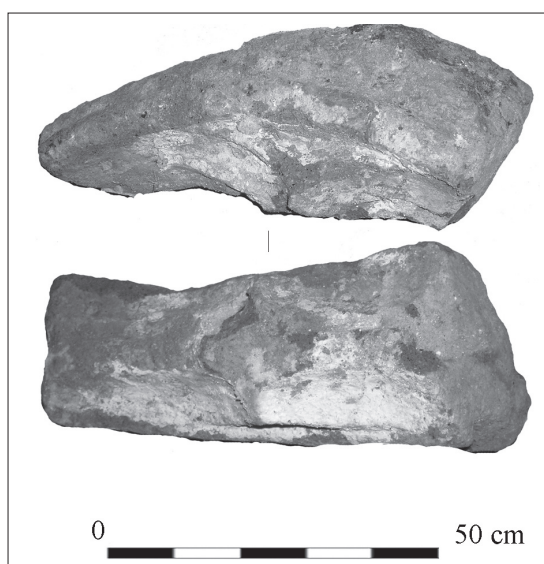
2. ábra 1696-os ezüst tányér.

3. ábra Pálffy Mihály ügyvéd által 1902-ben adományozott önkanna.

4. ábra Az 1834-es leltárban szereplő önkanna.

5. ábra A 2004-es drénezés alkalmával előkerült mérműves gótikus ablakkeret töredéke.